

KISĀ'İNİN KİTĀBU BED'İD-DÜNYĀ ve KİŞAŞ'IL-ENBİYĀ ADLI ESERİNİN İSTANBUL'DAKİ TERCÜMELERİ

KEMAL ERARSLAN

Türkçe'nin tarihî inkişafını tâkip ve yazı dillerinin teşekkülünü tesbit bakımından karışık şive husûsiyetleri taşıyan metinlerin önemi büyüktür.

Coğrafi yakınlık ve kültür münasebetleri Türk şivelerinin birbirine karşılıklı tesirlerini mümkün kılmış ve bu tesirler şivelerde kendilerini hissettirmiştir. Bunun yanında aynı devirde aynı muhitte yerleşen iki etnik unsurun şive husûsiyetleri o muhitte meydana getirilen eserlere aksetmiş ve zamanla bu unsurdan birinin hâkim duruma geçmesiyle şivesi de yazı diline hâkim olmağa başlamıştır.

Kıpçak sahasından daha Abbâsî'ler devrinden itibaren Ön-Asya ve Mısır'a getirilen Kıpçak köleleri zamanla bu ülkelerde nüfuz sahibi olup siyasî ve askerî mevkiiler elde ettikleri gibi, 1250 tarihinde de Mısır'da Eyyubîler hâkimiyetine son verip Memluk hâkimiyetini kurmuşlardır (1250-1517). Selçukîler ve Eyyubîler devrinde Irak, Suriye ve Mısır'a Kıpçaklarla beraber kesif şekilde Oğuz-Türkmen unsurları da yerleşmişti.¹ Böylece bu iki Türk unsurunun birbirine karışarak birlikte yaşamaları, tabiatıyla şiveleri arasında da bir kaynaşmayı intac edecekti. Nitekim bu sahada meydana getirilen eserlere başlangıçta Kıpçak şivesi husûsiyetleri hâkim olduğu halde, zamanla Oğuz Türkçesi husûsiyetleri hâkim olmuş, Osmanlıların hâkimiyetinden sonra da bu sahanın yazı dili yerini tamamen Osmanlıca'ya terketmiştir.²

Bu yazımızda kısaca dil husûsiyetlerine temas edeceğimiz Kisâ'î tercümelerinden biri işte yukarıda zikrettiğimiz karışık şive husûsiyetlerini taşımaktadır. Bununla beraber tercümede Oğuz Türkçesi husûsiyetleri hâkim durumdadır.

¹ Ali F. Karamanlıoğlu, *Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İst. 1963, c. XII, s. 175-184.

² János Eckmann, *Memluk Kıpçakçasının Oğuzlaşmasına Dair*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten- 1964, Ankara 1965, s. 35-41

Muhammed b. 'Abdi'llāh el-Kisā'î

Kitābu bed'î'd-dünyā ve kışaşî'l-enbiyā müellifi el-Kisā'î hakkında kaynakların verdiği malûmat oldukça kısa ve yetersizdir. Gerek Eisenberg'in, eserin Avrupa kitaplıklarında bulunan nüshalarını karşılaştırarak neşrettiği metinde, ³ gerekse dil husûsiyetlerini belirteceğimiz, eserin Ayasofya kütüphanesindeki bir tercümesinde ⁴ müellif Muhammed b. 'Abdi'llāh el-Kisā'î şeklinde geçmektedir.

Keşfü'z-zünûn'da Ebū Ca'fer Muhammed b. 'Abdi'llāh el-Kisā'î'nin *Kitābu 'acā'ibî'l-melekût* adlı bir eseri zikredildiği gibi ⁵ ayrıca *Bed'ü'd-dünyā* adlı bir eserin karşısında da sâdece el-Kisā'î'ye âit olduğu belirtilmiştir. Ancak müellifin künyesi tam verilmediği için Kâtib Çelebi'nin bu eseri görmediği anlaşılıyor. ⁶ Brockelmann, her iki eserin aynı şahsa âit olduğunu ve *Kitābu 'acā'ibî'l-melekût*'un, *Kitābu bed'î'd-dünyā ve kışaşî'l-enbiyā* adlı eserin ilk kısmının müstakil bir nüshası olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. ⁷ Yine Keşfü'z-zünûn'da Kışaşü'l-enbiyā maddesinde el-Kisā'î lakabı ile tanınan 'Alî b. Hamza en-Nahavî el-Kârî'nin bir kısasü'l-enbiyâsı olduğu zikredilmiş, Selh b. 'Abdi'llāh et-Tusterî'nin, bu eserin bir muhtasarını meydana getirdiği belirtilmiştir. ⁸ Brockelmann, Kâtib Çelebi'nin, 'Alî b. Hamza en-Nahavî ile Muhammed b. 'Abdi'llāh el-Kisā'î'yi aynı şahıs addettiğini ileri sürmekle beraber ⁹ Keşfü'z-zünûn'da böyle bir imâ bulunmamaktadır. Keşfü'z-zünûn zeylinde de en-Nahavî'nin bir kısasü'l-enbiyâ'sı olduğu, künyesi ve H. 189'da Rey'de vefat ettiği zikredilmiş, ayrıca eserlerinin listesi verilmiştir. ¹⁰ Ancak aralarında lakab benzerliği bulunan bu şahısların aynı şahıslar olmadığı âşikârdır. Kaldı ki Brockelmann, Muhammed b. 'Abdi'llāh el-Kisā'î'nin eserini H. 5. asrın başında yazmış olabileceğini de belirtmiştir. ¹¹

³ Isaac Eisenberg, *Vita Prophetarum auctore Muhammed Ben 'Abdallāh Al-Kisā'î*, Leiden 1922, c. I, s. 5

⁴ Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl. no. 3954, 1 b.

⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, Maârif Vekâleti neşri, ist. 1943, c. I, sütün 1128.

⁶ *Keşfü'z-zünûn*, c. I, sütün 227

⁷ C. Brockelmann, *Al-Kisā'î* maddesi, İA.

⁸ *Keşfü'z-zünûn*, c. II, sütün 1328

⁹ C. Brockelmann, *Al-Kisā'î* maddesi, İA.

¹⁰ *Keşfü'z-zünûn zeyli*, Maârif Vekâleti neşri, İst. 1961, Fihrist I, sütün 668.

¹¹ C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur, Erster Supplementband*, Leiden 1937, s. 591-592.

Kisâ'î'nin hayatı hakkında maâlesef tatmin edici bir malûmata sahip değiliz. Eserinin muhtelif nüshalarında adının, Muhammed b. 'Abdi'llâh, Muhammed b. Ahmed, Hasan Muhammed gibi çeşitli şekillerde geçmesi¹² mes'eleyi daha da zorlaştırmaktadır.

Kitābu bed'i'd-dünyā ve kışaş'l-enbiyā

Eserin adı gerek Brockelmann'da, gerekse Keşfü'z-zünûn'da yukarıda zikr ettiğimiz şekilde geçmektedir. Halbuki tanıtacağımız tercümesinde ise eserin adı كتاب بدو الدنيا و قصص الانبياء şeklinde yazılmıştır. Tercih ettiğimiz şekle göre eserin adı "dünyanın başlangıcı ve enbiyaların kıssaları" mânasına gelmektedir.

Eisenberg, müellifin kendisinden önce bu sahada meydana getirilen pek çok eserden faydalandığını, bu eserin benzerleri arasında en mükemmeli olduğunu ifâde etmektedir.¹³

Eserin Avrupa kitaplıklarındaki nüshalarını Brockelmann liste halinde vermiştir.¹⁴ Bu nüshalara dayanan Eisenberg ise metni bir ön sözle birlikte iki cild hâlinde neşretmiştir.¹⁵

Kitābu bed'i'd-dünyā ve kışaş'l-enbiyā tercümeleri

Kisâ'î'nin bu meşhur eserinin, tam veya muhtasar olarak, Türkçeye bir çok tercümelerinin yapıldığı muhakkaktır. İstanbul kütüphanelerinde tesbit ettiğimiz iki Kisâ'î tercümesinden biri tam, diğeri ise muhtasar tercümedir.

Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl. no. 3354

Süleymaniye kütüphanesi Ayasofya bölümünde 3354 numarada kayıtlı bulunan bu tercüme "*Tercüme kitābu bed'i'd-dünyā ve kışaş'l-enbiyā*" adını taşımaktadır. Tam olan bu tercüme Türk Dili tarihi bakımından üzerinde durulması lâzım gelen bir değere sahiptir. Metin Oğuz-Kıpçak Türkçesi husûsiyetlerini taşımakta olduğundan dikkatimizi çekmiş ve 1956 yılında hazırladığımız mezuniyet tezinde bu metnin im-

¹² C. Brockelmann, *Al-Kisâ'î* maddesi, İA.

¹³ Isaac Eisenberg, aynı eser, s. 5.

¹⁴ C. Brockelmann, aynı eser, s. 591

¹⁵ Isaac Eisenberg, aynı eser, s. 5.

lâ ve dil husûsiyetleri geniş şekilde ele alınmıştı.¹⁶ Bu çalışmayı neşretmek mümkün olmadığından, bu yazımızda müellif ve eseri hakkında malûmat verip, bu tercümenin belli başlı dil husûsiyetlerini belirtmeği faydalı bulduk.

Ayasofya nüshası 534 varak olup, 512. varak numarası mükerrerdir. Nüsha 34,5 x 26 : 23,5 x 17,5 eb'adındadır. Kağıdı kalın ve aharlıdır. Kalın ve kahverengi meşin cildinin sırtı tâmir görmüştür. Cild kapağının iç ve dışı yazma işi denilen şekilde nakışlı olup, miklebi yoktur. Her sahifede on bir satır bulunmaktadır. Yazısı iri, harekeli çok güzel bir nesihdir. Yazılar mavi ve sarı çizgiyle cedvel içine alınmıştır. Bab başları, şahıs isimleri, bazı söz başlarındaki kelimeler kırmızı mürekkeple, âyet ve hadîsler vişne rengi mürekkeple, yazılar ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

1 a'da ortada eserin ismini yazmağa mahsus altın yaldızlı müzehhep bir göbek bulunmaktadır.

1 b'de ise sahifenin yarısını kaplayacak büyüklükte müzehhep bir serlevha bulunmakta, ortasında da beyaz üzerine

ترجمه كتاب 'بدو الدنيا و قصص الانبيا

şeklinde başlık yer almaktadır.

baş (1 b) :

بسم الله الرحمن الرحيم

اتدی شیخ امام عالم عابد زاهد فاضل محمد بن عبدالله الکسائی تنکری رحمت
قیلسون اکا شکر و سپاس و حمد و ستایش اول تنکری عز و جله کیم اولولوغ
ایاسی درر ... اما بعد بلکل کیم تنکری تبارک و تعالی سکز بنک عالمی یراتدی دخی
پوز بنک بنک جانورلر یراتدی قو مخلوقاتدن آدمنی اختیار قلدی ...

son (533 b) :

تنکری تعالی بیوردی فرشتهلره کیم موصل شهرنی کوترب اختردلر آشاغاسی
یحارو اولدی هلاک اولدی اهلی دخی بارچه هلاک اولدلر طامویه واردلر والحمدلله

¹⁶ *Kitābu bed'ü'd-dünyā ve kışaş'ı-enbiyā'nın imlâ ve dil husûsiyetleri*, Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi, İst. 1956. (Türkiyat Enstitüsü no. 494)

رب العالمين و الصلوة و السلام على سيدنا محمد و آله و صحبه و سلم تسليماً دائماً
ابداً كثيراً كثيراً

533 b-534 a'da ketebe kısmı kırmızı renkte icâze yazısı ile yazılmış ve kırmızı cedvel içine alınmıştır.

تمت ترجمة كتاب بدو الدنيا و قصص الانبياء عليهم السلام الكسائي رحمة الله على
يد الحقير المذنب الخاطي اضعف عباد الله و احقر خلق الله المحتاج الى رحمة الله الملك
الغني عبدالعزيز محمود الاصفهاني المشتهر بحياتي . . . غفر الله له و الوالديه في تاريخ
عشر الاول من شهر مبارك ربيع الاول سنة عشرين و تسعمائة الهجرية النبوية المصطفوية
بمكة المشرفة زاد الله تعالى شرفاً . . .

Bu kayda göre nüsha H. 920'de Mekke'de 'Abdu'l-'azîz b. Maḥmūd el-İşfehānî tarafından istinsah edilmiştir.

Nüşhada mütercime âit her hangi bir kayda rastlanmadığı gibi Osmanlı kaynaklarında da bu husûsta bir malûmata rastlamak mümkün olamamıştır. Bundan başka bu nüshanın orjinal olup olmadığı da belli değildir. Eserin şöhreti düşünülürse, tercümenin istinsahtan çok zaman önce yapılmış olabileceği kabul edilebilir.

Mütercim umûmiyetle eserin aslı tertibine sadık kalmıştır. Buna rağmen bazı yerlerde kelime kelime tercümeden dolayı Türkçe'nin fâil, mefûl, fiil sırası ihmal edilmiştir. Bazı yerlerde de tamamen serbest bir ifâde kullanılmıştır. Kisâ'î'de bir başlık altında anlatılan bazı kısımlar da tercümede bölümlere ayrılıp değişik başlıklar altında anlatılmıştır. Bu arada yer yer küçük ilâveler de yapılmıştır.

Tercümenin dil husûsiyetlerine gelince : Yukarıda da zikrettiğimiz gibi metin Oğuz-Kıpçak husûsiyetlerini ihtiva etmektedir. Ancak Oğuz Türkçesi husûsiyetleri hâkim vaziyettedir.

Metnin belli başlı dil husûsiyetlerini şöyle sıralayabiliriz :

1, Metin *d/y* inkişafı bakımından tamamen *y* tarafındadır. Ancak zarf fiil (gerundiyum) eki *-madan,-meden* yanında nâdir olarak *-mayın,-meyin* şekli de geçmektedir:

görmeyin 30b-7

2. Kelime başında *k-/g-* inkişafı bakımından metin *g* tarafındadır. *g-*

sesi ekseriyetle گ گ imlâsı ile belirtilmiştir:

güneş گونش 35b-4

Bu arada k-/g- inkişafının Oğuzca'ya nazaran daha da yaygın bir hâl aldığı görülmektedir:

gendüden گندودن 80a-8 " kendisinden",

giçi گچی 65a-2 "küçük"

3. Kelime başında t-/d- inkişafı bakımından da metin bazı kelime-
de t, bazı kelime-
de ise d tarafındadır. Bunun yanında bazı kelimeler me-
tinde bazen t'li, bazen de d'li şekilleriyle geçmektedir. Bu husûsu tezimiz-
den naklen aşağıda vereceğimiz istatistikle daha iyi belirtmiş olacağız :

tanuğ (1) ~ danuğ (6)	telim (1) ~ delim (1)
taşla- (3) ~ daşla- (1)	toy- (1) ~ doy- (1)
tağ- (5) ~ dağ- (1)	tur- (1) ~ dur- (200)

4. Tasrif ve teşkil eklerinin başındaki ğ, g sesleri Batı Türkçesi'ne
paralel olarak umûmiyetle düşmüştür. Ancak düşen şekiller yanında
bazı misâllerde bu eklerdeki ğ, g seslerinin düşmemiş olduğu da görül-
mektedir.

-ğa,-ge :-ka,-ke yaklaşma hâli ekinde :

kim-ge 58b-10 ten-ka 25a-7

-ğan,-gen geniş zaman isim fiil ekinde :

dörüt-gen 68a-3 savu-ğan 69a-8
in-gen 68a-8 toy-ğan 17a-1

-haru (<-karu) yön gösterme ekinde :

dış-haru 75b-1

-ğu, -gü (-çı/çi) isim fiil ekinde :

bañgla-ğuçı 48b-3

Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki -ğ, -g sesleri düşmüş ol-
duğu için -liğ, -lig isimden isim yapma ekinin -ğ ve -g'ları da umûmi-
yetle düşmüştür. Ancak bir kaç misâlde bu seslerin düşmediği görül-
mektedir :

tağ-lig 51a-8 " tatlı " tezek-lig 48b-2 " tezekli "

5. İlgî hâli (genitif) eki ünsüzle biten kelimelerden sonra *-uñg*, *-üñg*, ünlüyle biten kelimelerden sonra da *-nuñg*, *-nüñg* şeklinde daima yuvarlak ünlüyledir. Ancak bazı misâllerde kelimenin ünsüzle bitmesine rağmen ilgi hâli ekinin *-nuñg*, *-nüñg* şeklinde olduğu görülür :

cān-nuñg 18a-5

yüñg-nüñg 63b-4

6. Yükleme hâli (akkuzatif) eki olarak metinde isimlerden sonra *-i*, *-i* (;*-y-i*, *-y-i*) yanında *-ni*, *-ni* de yaygın şekilde kullanılmıştır :

karğa-ni 72a-1

çekürge-ni 53a-9

uçmak-ni 42a-6

tevbe-ni 47b-11

İyelik ekli kelimelerden sonra :

buşım-ni 54a-8

ivim-ni 57b-1

yazukuñg-ni 55a-8

sevügünğ-ni 50a-2

7. Çıkma hâli (ablatif) eki metinde umûmiyetle *-dan*, *-den* şeklindedir. Bunun yanında nâdir olarak *-dın*, *-dın* şekli de görülmektedir :

añgan-dın 70a-5

gök-din 18b-8

8. Pronominal *-n-* umûmiyetle kullanılmış, bazı misâllerde ise kullanılmamıştır :

beyni-den 23a-10

9. Soru eki daima *-mı*, *-mi* şeklindedir :

uyur mı 29b-6

gördün mi 34a-2

10. Metinde isim fiil eki *-an*, *-en* yanında *-duğ*, *-dük* eki de kullanılmıştır. Ancak bazı misâllerde *-an*, *-en* ekiyle teşkil edilen isim fiillerin bulunma hâli veya çıkma hâli, *-duğ*, *-dük* ekli isim fiiller gibi bir mâna vermektedir :

görenimiz kimi 65a-8

" gördüğümüz gibi "

sücüd kılmayanında 56b-11

" sücud kılmadığı zaman "

gezenden soñra 34b-5

" gezdikten sonra "

Belediye Ktp. Muallim Cevdet yzm. no. 0.14

Kisâ'î'nin İstanbul Belediye kütüphanesi Muallim Cevdet yazmaları arasında 0.14 numara ile kayıtlı bulunan bu tercümesi muhtasardır.

133 varak olan tercümenin cildi dağınık, kağıdı kalın ve aharlıdır.

31,5 x 22 : 25 x 17,5 eb'adında olup her sahifede 15 satır bulunmaktadır. Yazı harekeli nesihdir ve cedvel içine alınmamıştır.

baş :... الحمد لله رب العالمين

son : ثم تصنيفه بعون الله تعالى لطف احسانيله بو كتاب تمام اولدى

133 b'deki istinsah kaydına göre H. 1191'de istinsah edilmiştir. Anadolu Türkçesiyle yapılan bu tercümede mütercim, müstensih ve müelife âit herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.